

A stylized map of Europe composed of a grid of grey dots, with several dots highlighted in red to indicate specific regions or countries.

Sociálně-demokratické strany ve střední a jihovýchodní Evropě

Politická hnutí nebo agentury pro vládní management?

MICHAEL EHRKE
prosinec 2009

- Jen v severní a západní Evropě jsou politické strany politickými hnutími, která se vzhledem k svému hlavnímu cíli – kontrole státních zdrojů – sama omezuji propagovanými hodnotami a zájmovými vazbami. V ostatních oblastech světa strany sice převzaly „konzervativní“, „liberální“ a „sociálně-demokratické“ orientace, nikoliv však s nimi spojená sebeomezení při dobývání a výkonu moci.
- Soutěž probíhající také ve střední a jihovýchodní Evropě mezi konzervativními, liberálními a sociálně-demokratickými silami zakrývá základní kategorizaci: deklarovaně sociálně-demokratické levicové strany se tam člení na etnické a klanové strany, strany postkomunistické, postmoderně hybridní a – spíše výjimečně – skutečně sociálně-demokratické strany. Na základě novějších změn na stranické scéně by se však mohly strany střední a jihovýchodní Evropy projevit ne jako opozdilci, nýbrž jako předvoj – totiž tehdy, kdyby se severoevropské a západoevropské strany samy zřekly omezujícího balastu tradic a změnily se v bezideové agentury pro vládní management.

Obsah

1. Úvod	5
2. Politické strany v západní Evropě	5
3. Politické strany na periferii Evropy	7
4. Sociálně-demokratické strany ve střední a jihovýchodní Evropě	8
4.1 Etnické a klanové strany	8
4.2 Postkomunistické strany.....	9
4.3 Postmoderní hybridní strany	10
4.4 Skutečné sociálně-demokratické strany	10
5. Vzory pro Západ?.....	10

1. Úvod

Podle Maxe Webera jsou politické strany dobrovolná sdružení, jejichž nejvyšším cílem je kontrolovat prostřednictvím svých vedoucích osobností zdroje státu (moc, práci a peníze). V severní a západní Evropě zjišťuje Weber zvláštní případ: zde – a jen zde – se vytvořily strany jako „ideová společenství usilující o racionální hodnoty“, jejichž vynikajícím příkladem je německá sociální demokracie. Nejvyšší cíl, kontrolovat státní zdroje, platí pro tyto strany jen s určitým omezením: může se o něj legitimně usilovat jen tehdy, neporušuje-li se nebo nezrazuje smýšlení, které strana zastává. Tím, že strany nechtějí dobýt státní zdroje za *každou cenu*, omezují samy sebe. Skutečnost, že právě v Evropě dominuje tento typ strany charakterizovaný tímto smýšlením, souvisí s liniemi politických konfliktů a zájmových konstelací, které jsou pro Evropu specifické a které vzešly – jak ukážeme – ze tří velkých evropských revolucí novověku. Konzervativní, liberální a sociálně-demokratické postoje vytvořené v severní a západní Evropě a jim odpovídající stranické názvy a programy se exportovaly do velkých částí světa – zejména do Latinské Ameriky, ale také do jižních a východních okrajových oblastí Evropy samé. Přitom však zaniklo sebeomezení dané smýšlením. Vyvezeny byly výkladní skříně, nápisy a etikety, ne dobrovolné sebeomezení. Proto také strany z okrajových oblastí Evropy tak často zklamávala očekávání. Strany ve střední a jihovýchodní Evropě, o které na následujících stránkách půjde, jsou poměrně zřídka typickými programovými stranami, tedy sociálně-demokratickými, konzervativními nebo liberálními ideovými společenstvími, která si dala za cíl, že hmotně povznesou méně privilegované, že budou pečovat o zachování politických a sociálních poměrů nebo že budou prosazovat největší možnou individuální svobodu. Místo toho se jedná o organizace, které usilují o dobytí vládní moci bez sebeomezení motivovaného politickým smýšlením, aby mohly disponovat státními zdroji, a to značně nezávisle na importovaných etiketách, s nimiž vystupují.

V této souvislosti se musíme vyhnout dvěma nedorozuměním: *předně* nemůžeme idealizovat severoevropské a západoevropské strany, které nám slouží jako měřítko pro srovnání. Protože také tyto strany jsou organizacemi, které chtějí disponovat státními zdroji – ty jsou volebně i mocenskopoliticky účinné (a neodpovídají bezpodmínečně ideám strany) – a při řešení reálných problémů musejí často ponechávat stranou jak hodnoty, tak i sociální zájmy své základny. V *každé* straně existuje napětí mezi nutným machiavelismem na jedné a mezi hodnota-

mi zdůrazňovanými programem na druhé straně. Zdánlivě nevyhnutelné napětí mezi programatikou a politickou realitou stavěla do popředí „černá“ politická věda, vycházející z nietzscheovských tradic, tedy autoři jako Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto a Robert Michels, a to vždy s tímž poznatkem – vznešené intence programu ztroskotávají obvykle na tvrdé politické realitě. Nicméně můžeme vycházet z toho, že se mezi oběma póly dá vytvořit rovnováha – jinak by politika nebyla ničím jiným než nepřetržitou řadou podvodných manévřů. Příliš velkorysý výklad vlastní programatiky a sepětí se zájmy nebo dokonce „zrada“ principů by vyvolala vnitřní a vnější odpor, který by nakonec vedl k opravě této odchylky nebo ke ztrátě významu strany. Překročení hranic, které si stanovila strana sama, by přinejmenším vedlo k dlouhodobým politickým škodám. *Za druhé*, pokud jde o poměr mezi machiavelismem a ideami vyhledávanými programem, je třeba rozlišovat mezi konzervativními a liberálními silami na jedné a sociální demokracií na druhé straně. Konzervativci se zpravidla považují za jedině legitimní čekatele na vládní moc. Machiavelismus je tedy už částí samého programu. Protože tento svět je nejlepší ze všech možných světů, omezuje se jejich programově zdůvodněné formování politických a společenských poměrů na okrajové opravy. Obdobně je tomu u liberálů, jejichž základní požadavek je zpravidla splnění kapitalistickou demokracií. Sociálně-demokratické strany vycházejí naproti tomu *per definitionem* z toho, že nežijeme v nejlepším ze všech možných světů, nýbrž ve světě, který je třeba přebudovat v zájmu většiny méně privilegovaných obyvatel a který se politickými prostředky přebudovat dá. „Zrada“ vlastního programu váží tedy více než u konzervativců. Tím silněji také rozhořčuje pocíťovaná „permanentní zrada“ u sociálně-demokratických stran v okrajových oblastech Evropy – v každém případě méně než u konzervativních sil, které rovněž dovedou chladnokrevně zacházet s více nebo méně brutální mocenskou politikou.

2. Politické strany v západní Evropě

Rozdělení demokratické politické scény na konzervativní, liberální a sociálně-demokratické síly se v Evropě ukazuje jako kupodivu stabilní, přinejmenším v normálních dobách. Pochopitelně to neznamená, že by se politické dějiny Evropy v posledních 150 letech daly popsat jako kontinuita. Avšak vždy, když západoevropské a severoevropské státy byly kapitalistickými demokraciemi a nenapadaly je silné antisystémové strany, byly ústřední politické a sociální konflikty probojovávány konzervativ-

ci, liberály a sociálními demokraty. Konzervativci, liberálové a sociální demokraté jsou politickými reprezentanty kapitalistické demokracie, základem jejich politiky je při všech rozdílech souhlas, že demokracie musí být zachována jako aréna jejich střetávání a že odmítají radikální zpochybňování kapitalistického hospodářského způsobu. Jako nová a pravděpodobně trvale prosystémová strana přistoupili v posledních více než 150 letech vlastně jen zelení. Tato mimořádná stabilita, která je v tak zřetelném protikladu k rychlosti společenských a sociálních změn, vyplývá – jak už zmíněno – z toho, že vytvoření velkých politických proudů úzce souvisí s třemi velkými evropskými novověkými revolucemi: kulturní revolucí reformace, francouzskou politickou revolucí a průmyslovou revolucí, která vznikla v Anglii. V důsledku reformace se utvořily linie konfliktu mezi klerikálními a antiklerikálními silami, které se po Francouzské revoluci reprodukovaly jako protiklad mezi konzervatismem a liberalismem. Průmyslové dělnictvo zrozené průmyslovou revolucí se stalo základnou sociální demokracie a vůči liberalismu a konzervatismu vstupovalo jak do konfliktů, tak s nimi spolupracovalo. Zaprvé – toto hluboké zakořenění stran v dějinách moderny (a jejich traumatech) vysvětluje stabilitu stranického systému a tím také vypočitatelnost prosystémových sil. K tomu zadruhé přistupuje, že každý ze tří, popř. se zelenými ze čtyř, velkých politických proudů je těsně spjat se zájmy velkých sociálních skupin, které reprezentují tři základní výrobní faktory kapitalistického hospodářství (ve smyslu klasické politické ekonomie): práci, kapitál a půdu. Zatímco „práci“ zastupuje sociální demokracie, konzervativci a liberálové se dělí o zastupování „kapitálu“, zelení naproti tomu nahradili konzervativce jako politickou reprezentaci produkčního faktoru „půda“ (dnes lze spíše hovořit o „životním prostředí“). Strany jsou tedy dvojnásobně vázány: normativně na ideje vzešlé ze tří novověkých revolucí, sociálně pak na velké zájmové skupiny definované svou rolí výrobních faktorů, a ne dílčími zájmy určitých odvětví, regionů, seskupení atd. Nejsou dílčími zájmy, jejichž prosazení se dá přirozeně legitimovat jako obecný prospěch – asi podle vzoru: dobro vznikající vrstvy zaměstnanců vyžaduje hospodářskou prosperitu a zlepšuje tím také obchodní podmínky kapitálu; nebo: svoboda jednání kapitálové strany je užitečná také pro zaměstnance, protože se vytvoří pracovní místa a vzroste blahobyť; nebo: nedotčené životní prostředí je existenční podmínkou práce i kapitálu. Naproti tomu prosazení dílčích zájmů končí jako hra s nulovým koncem. Co si přisvojí klan, region nebo odvětví X, je pro klan, region nebo odvětví Y ztraceno. Konečně je důležité, že zájmová seskupení a jejich politická zastoupení uznávají existenci a legitimi-

tu těch druhých zájmů; v politické soutěži nejde o vyloučení protivníka, nýbrž o rovnováhu rozdílných, ale v zásadě slučitelných zájmů.

Má-li vzájemná hra norem, zájmů a politiky fungovat, je zapotřebí, aby jednak politické strany ve skutečnosti souhlasily, že hodnoty, tradice a zájmové vazby omezí možnosti jejich jednání. Současně ale strany také potřebují vnější a vnitřní opravné mechanismy. Takovými mechanismy jsou mezi jinými:

- samy velké sociální zájmové skupiny, které nejen používají stran, nýbrž také ovlivňují politické dění přímo – prostřednictvím svazů, médií, *think tanků* atd. – nebo nepřímo činností v „pracovní a majetkové sféře“ a vykonávají tlak na jejich politické zastoupení. Spojení mezi stranami a zájmovými skupinami je také vidět ve velkém počtu osobních a organizačních styků, v dvojím členství, společném politickém jazyku, sdílených tabu, společné interpretaci dějin atd., které se mění v tradice politického chování. Takové tradice se dají jen obtížně lámat (nebo zacenu vysokých politických nákladů);
- takzvaná občanská společnost, tedy značný počet občanských iniciativ, sdružení jednotlivých povolání, náboženských společenství atd., které zastupují rozličné zájmy, aniž se přímo spojovaly s jedním ze tří výrobních faktorů. Také tyto organizace působí jako mechanismy, které slouží k opravám, dávají impulzy, poskytují myšlenky a časná varování, která stranám zabraňují, aby vybočily z mezí daných normativně i vlastními zájmy;
- členové strany samé (včetně přidružených organizací), kteří v jistém smyslu stojí mezi stranami jako čekatelé na politickou moc a občanskou společnost a zájmovými skupinami. Členství je společnost uvnitř strany zabarvená podle prostředí. Má-li plnit svou funkci korektora, nemůže být nepočetné. Musí být tak velké, aby jeho převážná většina neměla reálnou šanci individuálně získat přitažlivou stranickou funkci nebo vládní úřad. Stranické elity mohou být korigovány jen členstvem, které se samo neskládá převážně z politiků z povolání;
- interakce mezi stranami, které mohou na chyby (nebo „zradu“) svých konkurentů reagovat tím, že obsadí uvolněné politické prostory; také založení nových stran může být mechanismem, který donutí etablované síly, aby změnilly svou politiku, nebo je zatlačí do (poměrně) nevýznamnosti.

Zmíněné opravné mechanismy se často – a právem – charakterizují jako „síla veta“, která může na levici stejně

jako na pravici bránit nebo zabránit rychlému provedení reforem. Tato síla veta přispívá ale k tomu, že politika zůstává dlouhodobě vypočitatelná a že se strany, popř. stranami vedené vlády, neodtrhnou od společnosti.

3. Politické strany na periferii Evropy

Strany na centrální nebo jihovýchodní evropské periférii podle jména reprodukují západoevropský politický model; také tady se odehrávají nejdůležitější střetnutí mezi konzervativci, liberály a sociálními demokraty (dosud většinou bez zelených). Strany jsou vždy členy svých mezinárodních stranických seskupení a jejich programy představují ve velké míře import ze Západu. Tyto charakteristické znaky jsou však v poměru k weberovské definici strany druhotné: získání státních zdrojů – často k účelům soukromého přivlastnění nebo k obslužení klientelistických sítí – stojí tak zřetelně v popředí, že zastupování hodnotového systému a sociálních zájmů mizí v pozadí. V pochybném případě mohou být také hodnotové systémy z taktických důvodů vyměněny – tak se mohla jedna politická strana v Maďarsku bez třenic přeměnit z liberální síly v nacionalistickou, protože se její vedení domnívalo, že na pravici je větší volební potenciál. Strany jsou méně vypočitatelné. Přirozeně také jejich možnosti politického jednání jsou omezené, ale z vnějších důvodů, ne pro vlastní tradice a z nich vyplývajícího sebeomezení.

Historicky sice musely také země těchto evropských oblastí nést důsledky novodobých revolucí. Ty k nim však dospěly se zpožděním a pokřivené přetrváním předmoderních linií konfliktů. Musely se přizpůsobit moderně, která nevyrostala z jejich vlastního vnitřního vývoje, nýbrž přišla z vnějšku. To platí jak pro *národní obrození* v 19. století, tak pro dobu transformace po roce 1989. Jako reakce na vnější požadavky se u nich vyvinul periferní nacionalismus, který až dodnes vykazuje dvojí podobu: na jedné straně stojí modernizace a snaha přizpůsobit se za každou cenu idealizovanému Západu, které jen málo přihlížejí k specifickým problémům daných společností; na druhé straně vidíme národní zahleděnost do sebe, která vlastní zaostalost vykládá jako zvláštní dějinné poslání proti dekadentnímu, materialistickému a egoistickému Západu. V *obou* podobách periferního nacionalismu, v nichž se reprodukuje stará debata zapadníků a slavjanofilů, se *zaostalost* považuje za *přednost*, ať už, protože národy v okrajových oblastech Evropy ještě neprošly chybným vývojem západního modelu a mohou jejich původní rysy uskutečnit v čistší formě, tedy mohou

být ještě trzně radikálnější, ještě demokratičtější a ještě bojovnější při prosazování svobody, ať už, protože si uchovaly původnost, na Západě dávno ztracenou, a jen slabě zasaženy nevýhodami moderny nebo kapitalismu mohou budovat společenství, které je smysluplnější než kapitalistické demokracie Západu.

Novodobé revoluce působily v okrajových oblastech Evropy jen nepřímo a tradice vytvářely jen prostřednictvím vnějších vlivů. Proto se nemohly sociální zájmy spojené s produkčními faktory realizovat v stabilní politické kultury. To platí už pro dobu předcházející komunismu. Kapitál byl slabý, s vysokým podílem zahraničního původu nebo vytvářený národnostními menšinami. Národní měšťanská kultura, základna moderního liberalismu a později konzervatismu, se mohla vytvořit jen v náznačích. Historické zdroje domácích idejí a tradic, na něž by mohly po změně v letech 1989–90 navázat konzervativní a liberální síly, byly proto nanejvýše omezené nebo – jako v Polsku a Maďarsku – plně tradic autoritativních. Komunismus zničil vše, co se ještě z měšťanských tradic mohlo vůbec vyvinout. Konzervativní strany střední a jihovýchodní Evropy vykazují proto podivuhodný paradox. Odívají se cáry zdánlivě prastarých tradic, spojují tak pružně středověk a postmodernu, jsou ale jako moderní politické síly bez domácích tradic – ve smyslu měšťanské tradice vzdělání a majetku, která by normativně omezila možnosti jednat. Tím se ale také dovolávají dějin, svatých králů, renesančních knížat a šlechtických republik stává aktem libovůle. Také podle jména sociálně-demokratické strany ve střední a jihovýchodní Evropě jsou s několika výjimkami bez tradic a bez sociálních kořenů. Průmyslové dělnictvo se vyvinulo pozdě a komunismus, který se sám vydával za „panství dělnické třídy“, ve skutečnosti však dělnictvo zbabel svépřávnosti, diskreditoval volání po tradicích průmyslového dělnictva – průmyslového dělnictva, které se ovšem na Západě proměnou v „zaměstnance“ rozšířilo a ztenčilo. Nicméně sám sociálně-demokratický základní motiv vzešlý z dřívějšího dělnického hnutí – ochrana slabých před nespravedlností a riziky trhu – střeoevropská a jihovýchodoevropská sociální demokracie značně odbyla, popř. bez boje přenechala konzervativcům, kteří nabídli domnělé teplo národního nebo etnického společenství jako náhradu za sociální jistoty.

Výše zmíněné opravné mechanismy, které přispívají k tomu, aby se politické strany příliš nevzdalovaly od nosných tradic a sociálních vazeb, jsou ve střední a jihovýchodní Evropě vytvořeny jen slabě.

- Odbory se ještě nezbavily role, kterou měly v komunitním systému, totiž být zásobovacím zařízením osazenstva velkopodniků, a hrozí jim, že pozbudou na významu, protože se snížil počet starých průmyslových kombinátů nebo protože zmizely. Jsou rozštěpeny, hádají se, omezují se na podnikovou rovinu a na veřejnosti sotva působí. Něco podobného platí pro podnikatelské svazy. Přinejmenším ve střední Evropě se zdá, že zahraniční průmyslové a obchodní komory zastupují kapitál lépe a účinněji než místní svazy.
- Organizace občanské společnosti jsou ve střední Evropě rovněž slabé nebo se stávají politickými nástroji. V jihovýchodní Evropě se naproti tomu – mnohdy pro masivní přítomnost zahraničních dárcovských organizací jako důsledku válek – vytvořila samostatná nestátní organizace *průmyslu*, která se specializovala na využití zahraničních dárců, a je často ve vyloženém rozporu s etablovanými politickými stranami.
- Členstvo politických stran je zpravidla příliš malé, než aby mohlo působit jako korektiv stranických elit. Pro všechny nebo pro většinu členů strany je politika individuální cestou ke kariéře, a ne nástrojem k utváření společnosti podle jistých normativních hledisek. Politické angažování motivuje osobní vyhlídka na přítažlivou stranickou funkci nebo vládní úřad, popř. jiné peněžní výhody, nikoli politické smýšlení.

Tím by byly popsány některé podmínky, které vysvětlují, proč se ve střední a jihovýchodní periférii Evropy *nemohla* vytvořit ideová společenství usilující o racionální hodnoty, ačkoli středoevropské a jihovýchodoevropské země vybudovaly kapitalistickou demokracii podle západoevropských a severoevropských vzorů. Skutečnost, že strany nejsou vázány – mohli bychom říci, že jsou flexibilní – je jedním z dalších činitelů, který vysvětluje vysokou nestabilitu většiny stranických systémů. Bývalí volební vítězové se mohou o několik let později pohybovat v blízkosti pětiprocentní hranice, nové síly mohou dosáhnout netušených výšek, trpasličí strany díky své roli jazýčku na vahách mohou mít v koalici dalekosáhlý vliv, strany mohou měnit své pozice i mezinárodní seskupení. Stranickopolitické fluktuace se pojí se silnou politickou polarizací; současně mají strany monopol na veřejný politický diskurs, protože ostatní účastníci politického procesu – odbory, svazy, zájmové skupiny, organizace občanské společnosti, regionální skupiny, média nezávislá na stranách, *think tanků* atd. – sotva mají veřejný ohlas. Za těchto podmínek se politika nevnímá jako prostředek řešení společenských problémů, nýbrž jako nepřetržitý a v zásadě nesmyslný boj stran o vládní moc, který se izoloval od ostatní společenské skutečnosti. Bez

obsahové zpětné vazby politických stran na společnost ztrácí ale politický systém svou funkci *systému řídicího společnosti*; politika se stává systémem vztaženým na sebe sama. To vede k tomu, že se jednak ponechává trhu jako alternativnímu řídicímu systému většinou mnohem více prostoru než v západoevropských a severoevropských zemích. Neoliberální režimy ve střední a jihovýchodní Evropě se neustavily pro hospodářsko-politické přesvědčení politiků, ale prostě z nedostatku politické kapacity k řízení společností. Jednak mezeru v národních řídicích systémech přinejmenším částečně uzavírají mezinárodní pravidla, v první řadě pravidla Evropské unie (v krizových dobách se připojuje Mezinárodní měnový fond). To platí i o zemích, jako jsou země západního Balkánu, které nejsou členy Evropské unie, ale v nichž veškerý veřejný diskurs je ovládán budoucím členstvím. Dochází k podivuhodné situaci, že právě národním státům, které svou svrchovanost znovuzískaly před několika málo lety, a na jejíž omezení (asi Evropskou unií) si tak silně stěžují, hrozí, že budou rozemlety mezi trhem a Evropskou unií.

4. Sociálně-demokratické strany ve střední a jihovýchodní Evropě

V době, kdy se mnoho západoevropských stran upsal modernizaci, je obtížné jasně odlišit normu (západoevropské sociální demokracie) a odchylky (strany ve východní periférii Evropy). Také západoevropské strany bojují o to, jak se má v 21. století definovat sociální demokracie. Ale snad právě to činí „normu“: nepřetržitě a opravdové zápolení o správný vztah mezi tradicí a přizpůsobením se změněným okolnostem. Tradice také charakterizuje – přinejmenším negativně – modernizované sociálně-demokratické strany severní a západní Evropy; je zdrojem, který může stále znovu mobilizovat a vést do boje proti změně kursu interpretované jako „přílišné přizpůsobení“. Ve střední Evropě a na Balkáně nemají tuto tradici strany podle jména sociálně-demokratické ve většině případů k dispozici. To je jejich společný „negativní jmenovatel“. Nadto se pod sociálně-demokratickou značkou skrývají nanejvýš odlišné politické preference a struktury, přičemž můžeme rozlišovat čtyři typy sociálně-demokratických stran.

4.1 Etnické a klanové strany

Etnické a klanové strany jsou předmoderní politické síly, jejichž základem jsou předmoderní sociální struktury a vztahy panství. Existují především v zemích, v nichž

se dosud neprosadily moderní anonymní sociální vztahy a moderní neustranický stát. Místo toho dominuje osobní, kvazirodinná nebo klanová příslušnost. Politika v těchto zemích je charakterizována méně *společensky* než *pospolitostně*. Může to být výsledek všeobecné zaostalosti, která ovšem nevylučuje hybridní spojení s moderními nebo dokonce postmoderními prvky, může to být ale také rezultát procesu sociálního ústupu v důsledku např. jugoslávských válek, v nichž se zrcadlí strukturace státu a společnosti liniemi etnických konfliktů. Etnické a klanové strany nejsou ve svém jednání omežovány vlastním programem a tradicemi ani normami demokratického společenství a právního státu, naopak. Právě proto, že jsou založeny na pospolitostních, pseudobiologických strukturách, je dílčí zájem vlastní pospolitosti nejvyšší normativní zásadou. K ochraně a podpoře etnické a kvazirodinné pospolitosti je dovozen každý prostředek, v případě pochybností i takový, který by byl v moderní společnosti a právním státu odsouzen jako zločinný. Za sociálně-demokratickou programatikou se může skrývat etika mafie. Etnické a klanové strany jsou autoritativní a paternalistické. Většinou jsou reprezentovány nespornou vedoucí osobností, která nepodléhá kontrole právními a demokratickými prostředky a může jednat zcela svobodně. Ovšem členství v Evropské unii, o které usilují všechny země a většina politických sil v oblasti – a právě klanové strany se sociálně-demokratickou etiketou – předpokládá především *vládu pravidel*, ať už jsou jakkoli sporná. Evropeizace by teoreticky vzala klanové logice půdu pod nohama. Z tohoto dilematu mohou vedoucí osoby a klany uniknout dvěma strategiemi. Buď vycházejí z toho, že v okruhu vlastní moci mohou evropská pravidla úspěšně zbavit účinnosti, nebo se snaží o integraci jen zdánlivě, aby si udržely otevřenou možnost volby své země jako *offshore* území pro ilegální aktivity v Evropské unii.

4.2 Postkomunistické strany

Ve většině zemí střední Evropy se pod etiketou sociální demokracie skrývá nový typ strany, který je ještě třeba přesně analyzovat, a o němž dosud nelze říci, zda se jedná o přechodný jev nebo o dlouhodobou politickou skutečnost: postkomunistické strany. Tyto strany tvoří politický proud, který se dá definovat nejprve jen negativně, jako „už nekomunistický“. Nezávisle na jejich oficiálních programech, které převzaly od svých západoevropských sesterských stran, zdá se, že lakonická weberovská definice stran jako organizací k přisvojení státních zdrojů přesně vystihuje tento stranický typ.

Postkomunistické strany jsou v sociologickém smyslu projekty sloužící k přežití a svépomoci části kdysi komunistických funkčních elit, té části, která nepatřila ani k ideologickým jestřábům, ani nechtěla přenechat svou individuální budoucnost jen silám trhu. Před svým logickým osudem, aby odstoupila z dějinné scény jako třída, která se stala zbytečnou, chrání se tato elita vytvořením politických stran, přičemž na počátku politické soutěže disponuje ve srovnání s dalšími tvořícími se stranami značnými zdroji, totiž politicky, administrativně a technicko-hospodářsky vyškoleným personálem, srovnatelně vysokým stupněm vnitřní soudržnosti a kázně, vysokou úrovní znalostí zasvěcenců, malým, ale jistým (a se sociální tvrdostí transformace rostoucím) podílem voličských hlasů (například důchodců). K tomu přistupují materiální zdroje (nemovitosti a majetek starých komunistických stran) a mezinárodní styky.

V přechodné době fungovaly postkomunistické strany současně jako síly demokratické soutěže a jako neformální *privatizační agentury*, které kontrolovaly přechod bývalého státního vlastnictví výrobních prostředků do soukromých rukou, ať už se členové funkčních elit sami stávali vlastníky nebo s využitím informací zasvěcených a neformálních politických sítí profitovali z prodeje státního vlastnictví zahraničním investorům a vstupovali do hierarchií nadnárodních podniků. Funkce postkomunistických stran jako privatizačních agentur může být jen tehdy dlouhodobá, pokud za privatizací státních podniků, která se přece jednou uzavře, bude následovat „malá“ každodenní privatizace státních – a evropských – zdrojů (outsourcing, smlouvy). Postkomunistické elity jednájí přitom ve vztahu ke státu rozporně: na jedné straně je přisvojování státních zdrojů jejich nejdůležitější pramen příjmů, měly by tedy být zainteresovány na *silném státu*; na druhé straně se řídí antietatistickou ideologií a odbourávají státní kompetence, zejména v sociální oblasti. Tento protiklad se ruší – i když poněkud cynickým způsobem – když se soukromé obohacování z veřejných zdrojů nejen trpí jako individuální příjmová strategie, nýbrž se také vychvaluje jako zdatná regulační politika.

Žádná postkomunistická strana nevládla po letech 1989–90 bez přerušení. Hospodářské a sociální nedostatky v středoevropských a jihovýchodoevropských postkomunistických státech nelze tedy přičítat jen těmto stranám. Spíše musíme vycházet z toho, že jejich konzervativní a liberální protivníci zastávali podobně „hybridní“ poměr ke státu, postkomunisté se jen nacházeli v lepší výchozí pozici. Hospodářsky byli úžeji spojeni se starým

hospodářským aparátem a v politické soutěži mohli mít prospěch ze sociálních zvrhlostí (aniž je napravovali), které vyplývaly z první, chaotické fáze privatizace. Zdálo se, že postkomunisté nabízejí sociální jistoty, které si přáli voliči znejistělí divokým kapitalismem, takže v mnoha zemích v druhé fázi transformace dominovali. Z dnešního hlediska je však pochybné, zda postkomunisté ve své současné podobě zůstanou trvalou politickou silou.

4.3 Postmoderní hybridní strany

Strany, které lze označit jak postmoderně hybridní, jsou ve střední Evropě především na pravici. Spojují misijnářskou, na hrdinné dějiny vlastního národa zaměřenou rétoriku s populistickými hospodářskými požadavky a se skoro neomezenou pružností denní politiky. Na levé straně politického spektra spočívá postmoderní prvek některých stran v nedostatku určité orientace, tedy v tom, že chybějící závazné tradice nebo solidní sociální základna se nepovažují za deficit, nýbrž za přednost. „Hybridní“ jsou potud, pokud ve své programatice a praxi spojují prvky, které se za jiných podmínek pokládají za vzájemně se vylučující. Skutečně sociálně-demokratické motivy se spojují s neoliberálními přístupy v hospodářské a sociální politice, protiautoritativní pokrokové prvky v domácí politice s umírněným nacionalismem v politice zahraniční, přičemž programatickou směs překlenuje charisma stranických vůdců. Na rozdíl od postkomunistických stran nejsou postmoderní hybridní strany svépomocnými projekty pro přežití starých nomenklatur, nýbrž vznikly v několika případech jako opozice proti *ancién régime*. Proto si mohou udržet určitou blízkost k svým bývalým partnerům v občanské společnosti a k nestátním organizacím a v jistém ohledu „se prezentovat“ jako politické křídlo „nových sociálních hnutí“. Tím se podobají západoevropským zeleným, pokud ovšem nepřehlídíme k jejich ekologickému motivu. Zpravidla se jedná – jako u zelených – především o městské, to znamená metropolitní strany se srovnatelně vysokým podílem žen (také ve vyšších postaveních). Jsou atraktivní také pro studenty a mladé dospělé, pro něž se patos modernity a proevropská orientace pojí s vlastním očekáváním a životními perspektivami. Je nejisté, v jakém rozsahu takovéto strany sledují vzor postkomunistických stran jako neformálních privatizačních agentur. Nelze vyloučit, že také tady dochází k soukromému obohacování na účet veřejného majetku, neděje se to však systematicky jako u postkomunistických stran.

4.4 Skutečně sociálně-demokratické strany

Ve střední a jihovýchodní Evropě samozřejmě existují „skutečně sociálně-demokratické strany“. Jako ukazatel sociálně-demokratického charakteru těchto stran může sloužit jejich snaha, aby v hospodářské a sociální politice braly přinejmenším v úvahu jiné než neoliberální přístupy. Také pokusy přiblížit se odborům by ukazovaly směrem ke skutečně sociálně-demokratické orientaci, právě tak jako zájem o teoretické debaty, zpravidla s poukazem na západoevropské vzory. Je možné, že skutečný charakter se projeví především v dobách opozice, zatímco podobné motivy pod tlakem denního vládnutí spíše vyblednou. Menší strany zaplatí v některých případech za svou sociálně-demokratickou orientaci politickou bezvýznamností.

5. Vzory pro Západ?

Předkládaná kategorizace je pochopitelně příliš hrubá, aby mohla určit postavení každé strany v oblasti. Samy „zralé“ západoevropské strany mají ještě často rysy etnických nebo klanových stran – viz mafiánskou etiku, která se ukázala při stranickém sponzorském skandálu CDU. Také západoevropské programové strany často zastupují dílčí zájmy způsobem, které jsou v rozporu se zásadami vyloženými výše – viz politiku FDP vůči klientele lékáren a zubních lékařů. Nejde tedy o jednoznačné přiřazení, nýbrž o vážení různých prvků a orientací, které dovolí označit strany jako založené na klanech, postkomunistické, postmoderně hybridní nebo skutečně sociálně-demokratické. Kromě toho jsou právě středoevropské a jihovýchodoevropské strany často málo stabilní, takže by se měly popisovat spíše jako *pohyblivé cíle* než jako dlouhodobě pevně zakotvené jednotky. V západní Evropě obvyklá klasifikace stran v systému souřadnic, který je vytvořen osou liberální – autoritativní a osou hospodářsky liberální – sociálně-státní, se proto může na evropské periferii použít jen v určitých hranicích. Strany na této periferii jsou příliš pružné, než aby se na delší dobu mohly umístit do systému souřadnic. Větší význam než jejich umístění by měl jejich pohyb – třeba od postkomunistické k sociálně-demokratické straně nebo od klanové strany k postmoderně hybridní straně.

Už jsme poukázali na to, že je problematické klasifikovat politické strany v okrajových oblastech Evropy jako *odchylku* od jejich vzorů v západní a severní Evropě. V jistém smyslu by mohl nastat téměř obrácený poměr. Trend nespočívá v tom, že se strany této periferie při-

bližují svým západním sesterským stranám; místo toho existuje možnost (nebo nebezpečí), že se severoevropské a západoevropské strany zbaví svého dějinného balastu, přemění se v konkurující agentury pro management vlády a jejich tradice už neposkytnou návod pro politické jednání, ale vyprázdní se v pouhé *značky*. Strany by mohly opakovat, co postkomunistické společnosti celkově naznačují; mohly by západním zemím předvést jejich vlastní budoucnost. V postkomunismu se projevila globalizace v krátkém čase a s plnou silou, bez zpomalujícího a umírňujícího působení takových sil jako jsou odbory, občanské iniciativy, sociálně-demokratické strany, sociálně orientovaná náboženská společenství, svazy spotřebitelů, ekologická hnutí a hnutí Třetí cesty, které všechny mají sklon k tomu, aby uchovaly globalizaci „překonané“ společenské poměry (hledisko, které ovšem předpokládá, že globalizace je jednostranně zaměřený a nezvratný proces). Srovnatelný motiv lze použít také na politické strany: veškerý staroevropský „balast politické tradice“ jim a také jimi vedeným vládám brání, aby účinně přizpůsobily společnost rychle se měnícím podmínkám globalizace, a na prázdné formulky proměněné zbytky tradic se upotřebí už jen tehdy, když půjde o mobilizaci voličů. Strany by se pak podobaly fotbalovým klubům, které se vzájemně liší jen tím, že mají smlouvy s lepšími nebo horšími hráči. Pak by se politika redukovala na techniku a taktiku. Doufejme, že se ukáže, že tato obava není na místě.

O autorovi

MICHAEL EHRKE je vedoucím zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung v Srbsku.

Impressum

Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastoupení v České republice
Zborovská 27, Praha 5, 150 00

Za česká vydání publikační řady IPA odpovídá:
Anna Kárníková, Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastoupení
v České republice

Tel.: +420 224 947 076
Fax: +420 224 948 096
www.fesprag.cz

Objednávky/Kontakt:
fes@fesprag.cz

Mezinárodní politická analýza (Internationale Politikanalyse, IPA) je analytická sekce oddělení Mezinárodní dialog (Internationaler Dialog) centrály Friedrich-Ebert-Stiftung v Berlíně. V našich publikacích a studiích zpracováváme zásadní témata evropské a mezinárodní politiky, ekonomiky a společnosti. Naším cílem je rozvíjet doporučení a scénáře pro politickou aktivitu z pohledu sociální demokracie.

Názory vyjádřené v této publikaci jsou názory autorů a nemusí nezbytně vyjadřovat stanovisko Friedrich-Ebert-Stiftung.

ISBN 978-80-904827-1-5
Orig.: ISBN 978-3-86872-239-0